

FOUNDATION FOR
THE PRESERVATION
OF JEWISH HERITAGE
IN POLAND

FUNDACJA
OCHRONY
DZIEDZICTWA
ŻYDOWSKIEGO

www.fodz.pl

Rymanów

 SZLAK CHASYDZKI

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego założona została w marcu 2002 roku przez Związek Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP (ZGWŻ) oraz Światową Organizację Żydowską ds. Restytucji (WJRO).

Naszym celem jest ochrona reliktywów kulturowego dziedzictwa Żydów w Polsce. Priorytetem Fundacji jest ochrona cmentarzy: we współpracy z innymi organizacjami i osobami prywatnymi doprowadziliśmy do upamiętnienia, ogrodzenia i uratowania przed zniszczeniem kilkudziesięciu cmentarzy żydowskich (m.in. w Zakopanem, Kozienicach, Mszczonowie, Kłodzku, Iwaniskach, Strzegowie, Dubience, Kolnie, Iłży czy Wysokiem Mazowieckiem). Działania Fundacji obejmują także rewitalizację szczególnie ważnych i wartościowych zabytków dziedzictwa żydowskiego. Do takich obiektów należą m.in. synagogi w Zamościu, Kraśniku i Rymanowie.

Nasza działalność na rzecz ochrony dziedzictwa nie ogranicza się jednak wyłącznie do opieki nad poszczególnymi obiektami; równie ważna jest dla nas dbałość o poszerzanie wiedzy na temat historii Żydów, którzy przez wieki współtworzyli dziedzictwo kulturowe Polski.

Do najistotniejszych działań edukacyjnych Fundacji należy skierowany do młodzieży program „Przywróćmy Pamięć” www.PAMIEC.FODZ.PL, w którym uczestniczy ponad 130 szkół z całej Polski, a także multimedialny portal internetowy POLIN – Dziedzictwo Polskich Żydów www.POLIN.ORG.PL, który prezentować będzie historię społeczności żydowskich z 1200 miejscowości z całej Polski.

Jednym z najważniejszych przedsięwzięć Fundacji jest projekt Szlak Chasydzki.

więcej informacji o działaniach Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego:

WWW.FODZ.PL

WWW.PAMIEC.FODZ.PL

WWW.POLIN.ORG.PL

Szanowni Państwo,

Publikacja ta poświęcona jest historii społeczności żydowskiej Rymanowa i jest jedną z serii broszur opowiadających o losach Żydów w miejscowościach należących do Szlaku Chasydzkiego – projektu, który od 2005 r. realizowany jest przez Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego.

Szlak Chasydzki to trasa wiodąca śladami Żydów z południowo-wschodniej Polski, a wkrótce także zachodniej Ukrainy. Partnerami Fundacji w realizacji projektu jest już 20 gmin z terenów Podkarpacia i Lubelszczyzny, w których zachowały się bezcenne ślady wielowiekowej obecności polskich Żydów: Baligród, Biłgoraj, Chełm, Cieszanów, Dębica, Dynów, Jarosław, Kraśnik, Lesko, Leżajsk, Lublin, Przemyśl, Ropczyce, Rymanów, Sanok, Tarnobrzeg, Ustrzyki Dolne, Wielkie Oczy, Włodawa i Zamość.

Szlak Chasydzki przebiega przez atrakcyjne tereny południowo-wschodniej Polski, m.in. Roztocze czy Bieszczady, i łączy miejscowości, w których znajdują się zarówno imponujące synagogi, jak i cmentarze żydowskie, na których nierzadko znaleźć można nagrobki pochodzące z XVIII, XVII, a nawet XVI w. Wiele z tych cmentarzy jest wciąż odwiedzanych przez chasydów przybywających z całego świata.

W ramach projektu Szlak Chasydzki Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego wspiera jednostki samorządu terytorialnego i organizacje pozarządowe w ochronie i promocji wielokulturowego dziedzictwa ich miejscowości, a także stymuluje tworzenie trwałych partnerstw międzysektorowych na rzecz rozwoju turystyki profilowanej, wykorzystującej zabytki kultury żydowskiej.

Szlak Chasydzki daje wielu miejscowościom szansę na zaistnienie na mapie turystycznych atrakcji Polski – oprócz powszechnie znanego Zamościa, wpisanego na listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO, na Szlaku leżą także ośrodki często omijane przez turystów, nieświadomych atrakcji, jakie kryją.

Serdecznie zapraszamy na wyprawę Szlakiem Chasydzkim!

Monika Krawczyk | Dyrektor Generalny

Dlaczego „Szlak Chasydzki”?

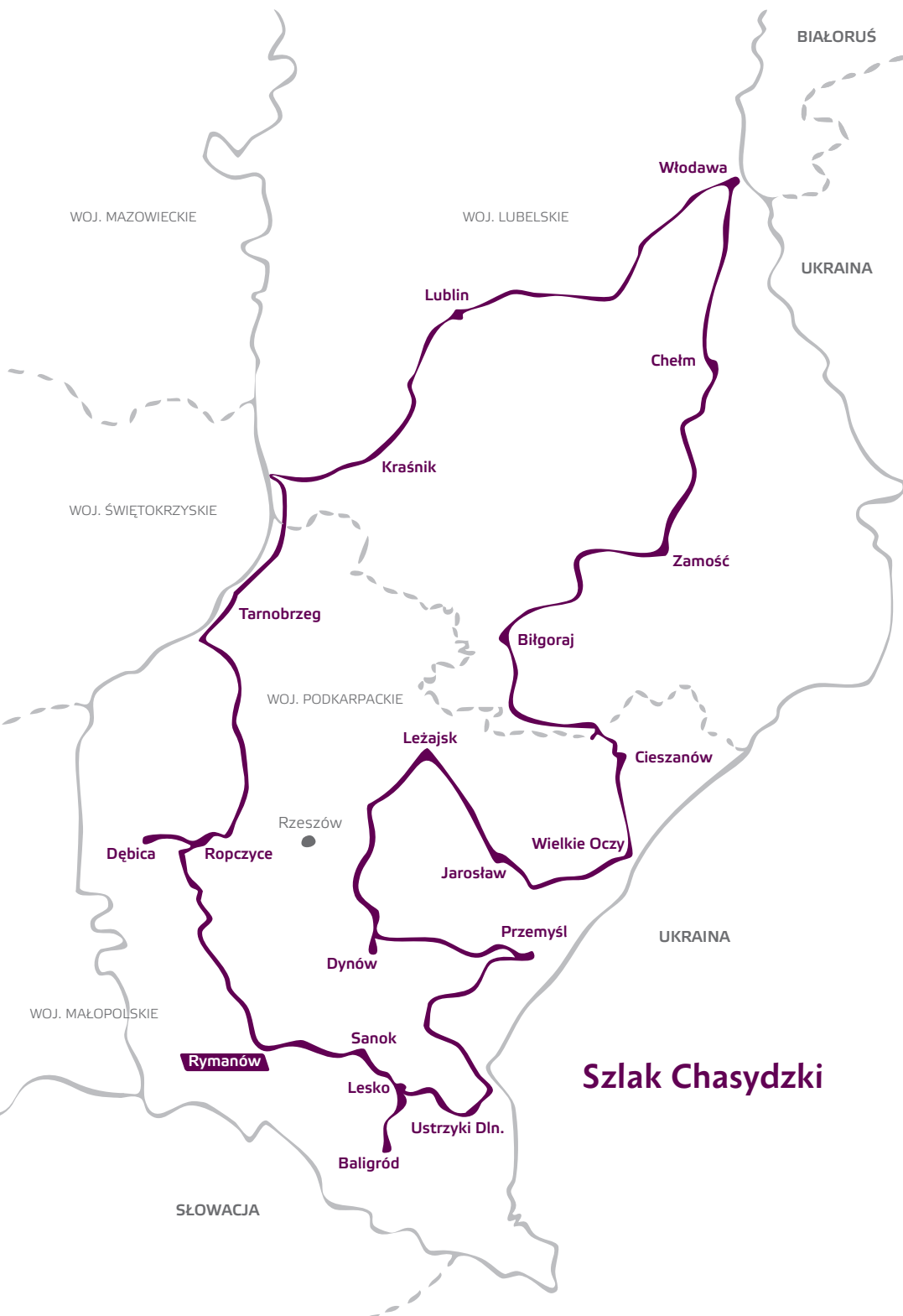
Polska przez stulecia była domem wielu pokoleń Żydów; na jej terenie miał miejsce bezprecedensowy rozkwit kultury żydowskiej, a także myśli religijnej i piśmiennictwa. To właśnie tutaj w XVIII w. narodził się chasydyzm, jeden z najważniejszych nurtów, jakie kiedykolwiek powstały w ramach judaizmu. Szczególnie wielu zwolenników zyskał on na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej, m. in. na terenach, przez które przebiega dziś Szlak Chasydzki.

Tradycyjnie przyjmuje się, że twórcą chasydyzmu (*chassid* po hebrajsku znaczy „pobożny”) był Izrael ben Eliezer z Międzyboża na Podolu, znany jako Baal Szem Tow. Chasydzi wyznawali pogląd, że religijność nie może się ograniczać jedynie do ścisłego przestrzegania nakazów i zakazów judaizmu, a nawet – że ich zbyt restrykcyjne przestrzeganie oddala człowieka od Boga. Stąd silny akcent kładziono na duchowy wymiar religii i na emocjonalne przeżywanie wiary.

Chasydzi gromadzili się wokół cadyków (*cadik* to po hebrajsku „sprawiedliwy”), charyzmatycznych przywódców duchowych, z których każdy proponował szczególny sposób przybliżenia się do Boga – określoną metodę studiowania *Tory* i innych pism religijnych, a także odprawiania poszczególnych praktyk. W XIX w. godność cadyka stała się dziedziczna – powstawały całe ich dynastie, których nazwy pochodziły od miejscowości, gdzie mieścił się dwór cadyka.

W rocznicę śmierci cadyka – *jorajt* – chasydzi gromadzą się przy jego grobie, wierząc, że w ten dzień dusza cadyka nawiedza miejsce spoczynku, modlą się i zostawiają przy grobie niewielkie karteczki z wypisanymi prośbami, zwane *kwittech*. Tradycja ta jest wciąż żywa – do grobów cadyków do dziś regularnie przybywają chasydzi z całego świata.

Wiele miejscowości należących do Szlaku Chasydzkiego było ważnymi ośrodkami chasydyzmu. Dwory cadyków znajdowały się w Cieszanowie, Dębicy, Dynowie, Lesku, Leżajsku, Lublinie, Przemyślu, Ropczycach, Rymanowie i Tarnobrzegu (a dokładniej – w pobliskim Dzikowie). Najważniejszym niegdyś ośrodkiem chasydyzmu na ziemiach polskich był Leżajsk, gdzie działał słynny cadyk Elimelech. W pozostałych miejscowościach Szlaku mieszkali chasydzi związani z cadykami z innych miast i wsi – co nie umniejsza jednak atrakcyjności położonych tam zabytków dziedzictwa żydowskiego.

Szlak Chasydzki

Szlak Chasydzki – najciekawsze obiekty

BALIGRÓD – cmentarz, założony na początku XVIII w.

BIŁGORAJ – cmentarz, założony w XIX w.

CHELM – tzw. nowa synagoga z początku XX w.; cmentarz, założony w XV w., jeden z najstarszych zachowanych cmentarzy żydowskich w Europie.

CIESZANÓW – synagoga z końca XIX w., cmentarz założony w XIX w.

DĘBICA – synagoga wzniesiona w końcu XVIII w., cmentarz założony na przełomie XVII i XVIII w.

DYNÓW – cmentarz założony prawdopodobnie w XVIII w., miejsce spoczynku cadyka Cwi Elimelecha Szapiro z Dynowa (1785-1841).

JAROSŁAW – dwie XIX-wieczne synagogi oraz cmentarz, założony na początku XVIII w.

KRAŚNIK – zespół synagogałny, na który składają się dwie bożnice: XVII- i XIX-wieczna; tzw. nowy cmentarz, założony w połowie XIX w.

LESKO – synagoga wzniesiona w XVII w. oraz założony w XVI w. cmentarz, jeden z najstarszych zachowanych cmentarzy żydowskich w Europie.

LEŻAJSK – cmentarz, założony w XVII w., miejsce spoczynku cadyka Elimelecha z Leżajska (1717-1787), miejsce pielgrzymek chasydów z całego świata.

LUBLIN – *Jesziwat Chachmej Lublin* – Uczelnia Mędrców Lublina, wzniesiona w 1930 jako największa religijna uczelnia żydowska na świecie; tzw. stary cmentarz, założony XVI w., miejsce spoczynku cadyka Jakuba Icchaka Horowitza, zwanego „Widzącym z Lublina” (1745-1815); tzw. nowy cmentarz, założony na początku XIX w.

PRZEMYŚL – tzw. nowa synagoga, wzniesiona na początku XX w.; tzw. nowy cmentarz, założony na początku XIX w., największy cmentarz żydowski w województwie podkarpackim.

ROP CZYCE – cmentarz, założony w XVIII w.

RYMANÓW – barokowa synagoga z XVII w. oraz cmentarz, na którym spoczywa cadyk Menachem Mendel z Rymanowa (1745-1815).

SANOK – synagoga stowarzyszenia *Jad Charuzim*, wzniesiona w XIX w.; synagoga sadogórska, wzniesiona w dwudziestoleciu międzywojennym; tzw. nowy cmentarz, założony w XIX w.

TARNOBRZEG – cmentarz założony na początku XX w., miejsce spoczynku cadyka Eliezera Horowitza z Dzikowa (zm. 1860).

USTRZYKI DOLNE – cmentarz żydowski, założony w XVIII w.

WIELKIE OCZY – synagoga z początku XX w.; cmentarz żydowski, założony w XVIII w.

WŁODAWA – barokowy zespół synagogałny z drugiej połowy XVIII w.

ZAMOŚĆ – słynna renesansowa synagoga, wzniesiona na początku XVII w.; tzw. nowy cmentarz, założony w 1907 r.

Synagoga, stan przed 2005

Synagoga, wnętrze, stan przed 2005

Synagoga

Rymanów to miasto w województwie podkarpackim (14 km od Krosna), położone nad rzeką Tabor (dopływem Wisłoka) i liczące ok. 3 700 mieszkańców. Akt lokacyjny Rymanowa pochodzi z 1376 r. – miasto nazywało się wtedy Ladisslavia. Nazwa Rymanów po raz pierwszy pojawia się w dokumencie z 1415 r.

Pierwsi Żydzi w Rymanowie

Żydzi najprawdopodobniej osiedlili się w Rymanowie około połowy XVI w. Pierwszym znanym z imienia Żydem rymanowskim był kupiec Michał, wzmiankowany w dokumentach z 1562 r. Rejestr podatkowy z 1567 r. podaje, że w Rymanowie mieszkało siedem rodzin żydowskich, co pozwala oszacować liczbę żyjących tam Żydów na około 40 osób. W ciągu dziesięciu lat liczba żydowskich rodzin wzrosła do ośmiu. W 1589 r. w Rymanowie znajdowało się ogółem 112 domów, zamieszkiwanych w sumie przez około 560 osób. W tym czasie w mieście istniała już zorganizowana gmina żydowska (kahał), do której należeli także Żydzi z wielu okolicznych miejscowości. Najwcześniejsza wzmianka źródłowa dotycząca znajdującej się w Rymanowie synagogi pochodzi z 1593 r. i odnosi się do pierwszego, zapewne drewnianego budynku, który został później zastąpiony przez murowaną, istniejącą do dziś synagogę, wzniesioną prawdopodobnie na przełomie XVI i XVII w. W tym czasie w mieście istniał już także cmentarz żydowski.

W dokumentach sądowych z lat 1591–1631 widnieją nazwiska 27 Żydów rymanowskich. W XVII w. informacje na temat ludności żydowskiej w Rymanowie pojawiają się dużo częściej. Wiadomo z nich między innymi, że od 1640 r. Żydzi musieli płacić specjalny podatek na budowę miejscowego kościoła parafialnego. Z tego czasu pochodzą też liczne informacje świadczące o bardzo silnej pozycji żydowskich kupców zajmujących się handlem przyprawami oraz sprowadzaniem z Węgier żelazem.

Tragiczne wydarzenia polityczne wieku XVII (powstanie Chmielnickiego, wojny ze Szwecją) nie pozostały bez wpływu na dzieje Rymanowa i jego żydowskich mieszkańców. O skali spustoszeń najwymowniej świadczy znaczący spadek liczby mieszkańców miasta: w 1648 r. w Rymanowie mieszkały 834 osoby i znajdowało się 116 domów, zaś w r. 1673 mieszkało tam zaledwie 370 ludzi i było 41 domów. Pod koniec XVII w. gmina żydowska w Rymanowie zmuszona była zaciągnąć znaczne pożyczki, których zabezpieczenie stanowił majątek kahału, w tym synagoga.

Rozwój społeczności żydowskiej Rymanowa

Wiek XVIII przyniósł zarówno poprawę sytuacji całego miasteczka jak i odrodzenie społeczności żydowskiej Rymanowa. Warto podkreślić, że na skutek postępującego wyludnienia miasta w II połowie XVII w. zniesiono obowiązujące wcześniej prawo nakazujące Żydom osiedlanie się wyłącznie w północno-zachodniej części Rymanowa. Pozwolono im także kupować oraz budować domy w części osady przeznaczonej wcześniej wyłącznie dla chrześcijan, w tym przy rynku. Jednocześnie aż do połowy XVIII w. cała gmina musiała łożyć na utrzymanie ołtarzy w kościele parafialnym.

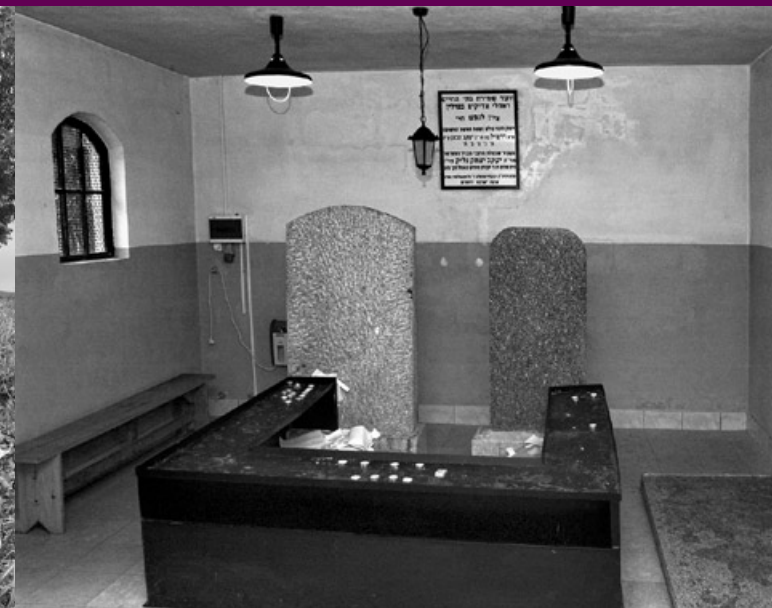
W 1700 r. rajcy z Krosna, broniąc się przed konkurencją ze strony kupców rymanowskich, zabronili im wstępu do miasta oraz ogłosili, że ograbienie lub zabicie Żyda z Rymanowa nie podlega karze. Uchwała podjęta przez krośnieńskich mieszczan dobitnie świadczy o odradzającej się wówczas sile i znaczeniu żydowskich kupców z Rymanowa. Nie zaprzestawali oni walki o możliwość handlowania na jarmarkach w Krośnie: omijali uchwałę zakazującą im wstępu do miasta, uiszczając opłatę na rzecz krośnieńskiej parafii. Taki stan rzeczy trwał aż do 1787 r., kiedy w całym Cesarstwie Austriackim (gdzie po I rozbiórze Polski znalazł się Rymanów) tego rodzaju opłaty zostały zniesione.

Synagoga

Cmentarz, w głębi ohel

Ohel, wewnątrz

W 1764 r. w Rymanowie mieszkało 245 Żydów. Tamtejszy kahał był wówczas po Lesku i Dynowie trzecim co do wielkości w całej ziemi sanockiej. Miasto stało się jednym z najważniejszych ośrodków handlowych regionu. Jeszcze przed I rozbiorem liczba Żydów w Rymanowie wzrosła do 563 (co stanowiło 41% ogółu mieszkańców).

Chasydyzm

Na przełomie XVIII i XIX w. Rymanów stał się najważniejszym ośrodkiem chasydyzmu na całym Podkarpaciu, a cadycy z dynastii rymanowskiej cieszyli się powszechną sławą i uznaniem.

Pierwszym i zarazem najbardziej znanym cadykiem rymanowskim był Menachem Mendel (1745–1815), uczeń m.in. Elimelecha z Leżajska. Jego sława (uważany był zarówno za mędrca, jak i cudotwórcę) przyciągała do Rymanowa nie tylko Żydów z całej Europy, ale też przedstawiciele innych wyznań i narodowości. Do najważniejszych dzieł Menachema Mendla (wszystkie opublikowano po jego śmierci) należą: *Menachem Cijon* (zbiór kazań na szabat i święta, opublikowany w 1851 r.), *Diwre Menachem* (zbiór rad cadyka, opracowany przez jego ucznia, Ezechiela Paneta z Karlsbergu, w 1863 r.), *Torat Menachem* (zbiór wskazówek dotyczących postępowania w życiu codziennym, 1876 r.) czy *Ateret Menachem* (zbiór praktycznych rad i interpretacji Prawa, 1910 r.).

Menachem Mendel pozostawił po sobie wielu uczniów, wśród których najważniejsi to Naftali z Ropczyc (1760–1827) oraz Cwi Hirsz Kohen (1778–1844 lub 1847). Nie zachowały się przekazy o tym, kto przewodził chasydom z Rymanowa w latach 1815–1827, nie mógł to jednak być przywódca obdarzony szczególną charyzmą, gdyż nie zachowały się żadne dotyczące go przekazy. W 1827 r. cadykiem rymanowskim został Cwi Hirsz Kohen. Cieszył się on sławą i szacunkiem, a chasydzi nazywali

go „Hirszem Przewodnikiem”. Następcą Cwi Hirsza został jego syn, Józef Friedman, który stał na czele rymanowskiej wspólnoty chasydzkiej aż do śmierci w 1913 r. Po nim przywództwo objął Izaak Friedman, prawnuk Izraela z Rużyna, założyciela dynastii cadyków sadogórkich; gdy zmarł w 1929 r., funkcje cadyka przejął ówczesny rabin rymanowski, Mosze Alter Horowitz, prawnuk Józefa Friedmana, zmarły w 1939 r. Wszyscy przywódcy chasydów z Rymanowa zostali pochowani na tamtejszym cmentarzu żydowskim.

Pod zaborami

Rozbiory Polski na długie lata zahamowały rozwój Rymanowa, który z dynamicznego, przygranicznego ośrodka handlu międzynarodowego stał się prowincjonalnym miasteczkiem położonym na obrzeżach Cesarstwa Austriackiego.

Zabór nie wywarł poważniejszego wpływu na liczebność rymanowskiej społeczności żydowskiej, choć w całej Galicji odnotowano wówczas gwałtowny spadek liczby Żydów (z 225 tysięcy przed 1772 do 144 tysięcy w 1776 r.). Spowodowały go zarządzenia austriackie, które zmusiły wielu Żydów do emigracji. W obwodzie sanockim Żydzi stanowili w tym czasie 22,3% ogółu mieszkańców – był to najwyższy wskaźnik w całej Galicji. W 1780 r. Rymanów liczył 1 543 mieszkańców, w tym 600 Żydów.

Sytuacja społeczności żydowskiej w państwie austriackim była trudniejsza niż w czasach rządów polskich. Wprowadzono nowe podatki (np. od koszerne go mięsa), Żydów objął też pobór do wojska; na zawarcie małżeństwa należało uzyskać zgodę lokalnych władz. Ważnym i brzemiennym w skutki zarządzeniem był zakaz mieszkania przez Żydów na wsi, o ile nie trudnili się rolnictwem lub rzemio-

Cmentarz

Cmentarz

Cmentarz

słem. Przepis ten godził przede wszystkim w Żydów arendujących karczmy oraz w ich pracowników. Jednocześnie wyznawców judaizmu nakłaniano do przechodzenia na chrześcijaństwo. Warto jednak pamiętać, że niektóre zmiany w prawie były dla Żydów korzystne, jak wspomniany wcześniej przepis z 1787 r., znoszący narzucone im opłaty za możliwość handlu w miastach.

W 1788 r. weszło w życie rozporządzenie cesarza Józefa II nakazujące Żydom przyjęcie niemieckich nazwisk pod groźbą grzywny lub nawet wydalenia z cesarstwa. Rok później, w odpowiedzi na kolejne germanizacyjne zarządzenie austriackich władz, przy gminie żydowskiej w Rymanowie utworzono szkołę, w której językiem wykładowym był niemiecki.

Niewiele wiadomo o losach społeczności żydowskiej w Rymanowie w pierwszej połowie XIX w., zachowało się bowiem bardzo mało informacji dotyczących tego okresu. Wzmianki dotyczące dziejów miasta donoszą jednak o licznych klęskach żywiołowych i epidemiach, co pozwala przypuszczać, że w Rymanowie w tym okresie żyło się bardzo ciężko. Według rejestru rymanowskich Żydów z 1852 r. byli oni posiadaczami 95 z 313 domów znajdujących się w mieście, w tym 22 z 25 domów położonych przy rynku. Do kahału należało sześć budynków: synagoga, cheder, szpital, przytułek dla ubogich, dom przedpogrzebowy oraz mykwa.

W 1859 r. w Cesarstwie Austriackim zniesiono część przepisów ograniczających swobodę społeczności żydowskiej. Władze zrezygnowały z wymaganej wcześniej urzędowej zgody na zawarcie małżeństwa, a także obostrzeń dotyczących nabywania nieruchomości, wyboru zawodu, przynależności do cechów oraz zatrudniania chrześcijan. Konstytucja z 1867 r. nadała Żydom prawa równe z przedstawicielami innych narodów i religii w Cesarstwie Austro-Węgierskim. W tym czasie Rymanów liczył

2 331 mieszkańców, w tym 1 084 Żydów. Uprawnionych do głosowania rymanowian było 364, w tym jednak tylko 127 przedstawicieli społeczności żydowskiej.

W 1860 r. istniała już w Rymanowie żydowska szkoła elementarna. Funkcjonowała ona do lat 90. XIX w., kiedy w mieście utworzono dwie szkoły powszechne – męską i żeńską. W 1870 r. do gminy rymanowskiej należało 1 183 Żydów z czterech miast i 39 wsi, co czyniło ją drugą pod względem liczebności gminą w regionie (po Sanoku) i 106. ze wszystkich 237 gmin żydowskich w Galicji.

Koniec XIX w. był okresem dynamicznego rozwoju Rymanowa i wyraźnego wzrostu liczby mieszkańców, co wiązało się z założeniem w 1879 r. w pobliżu miasta uzdrowiska o nazwie Rymanów-Zdrój. W 1886 r. w Rymanowie mieszkało 3 264 ludzi, w tym 1 391 Żydów. W 1900 r. do tamtejszego kahału należało już 2 861 osób. Po tej dacie wzrost liczebności społeczności żydowskiej zarówno w samym Rymanowie, jak i w całej Galicji uległ znacznemu ograniczeniu, wynikającemu przede wszystkim ze wzrastającej popularności emigracji zarobkowej (przede wszystkim do Ameryki Północnej), która rozpoczęła się w ostatniej ćwierci XIX w. i nasilała systematycznie aż do 1914 r.

I wojna światowa

Mobilizacja ogłoszona w czasie I wojny światowej objęła wszystkich obywateli Austro-Węgier, w tym Żydów. Wojna nie oszczędziła Rymanowa: już w 1915 r. wojska rosyjskie zrabowały miasto i spaliły wiele budynków. Niemal natychmiast rozpoczęto odbudowę zniszczeń, trwającą blisko 15 lat. W 1918 r. grupa ludzi z pobliskich wsi napadła na Rymanów, plądrując przede wszystkim sklepy żydowskie.

Cmentarz

Cmentarz

Cmentarz

Po zakończeniu wojny i odrodzeniu państwa polskiego Rymanów znalazł się z powrotem w granicach Rzeczypospolitej. Według spisu powszechnego z 1921 r. miasto liczyło wówczas 3 546 mieszkańców, w tym 1 412 Żydów (992 z nich określiło swą narodowość jako polską, pozostałych 420 jako żydowską).

Dwudziestolecie międzywojenne

Po 1918 r. nastąpił wyraźny rozkwit aktywności społecznej Żydów rymanowskich. Zwolenników zyskiwały partie polityczne (Agudat Israel, Bund i Hitachdut), powstawały liczne organizacje młodzieżowe i kluby sportowe, funkcjonowała Biblioteka Żydowskich Robotników im. Icchaka Leibusza Pereca, Stowarzyszenie Rękodzielników Żydowskich *Jad Charuzim*, oddział Centralnego Związku Rzemieślników Żydów w Polsce, Stowarzyszenie Kupców Żydowskich oraz Żydowskie Towarzystwo Kulturalne. Pod wpływem działalności ruchu syjonistycznego kilkudziesięciu rymanowskich Żydów wyjechało w 1935 r. do Palestyny, w dalszym ciągu trwała też emigracja zarobkowa do Ameryki. Jednocześnie do Rymanowa docierały poglądy głoszące potrzebę emancypacji społeczności żydowskiej, zyskując wielu zwolenników. Coraz więcej Żydów rezygnowało z tradycyjnego stroju i posyłało dzieci do świeckich szkół.

W dwudziestolecie międzywojennym w Rymanowie, podobnie jak w całej Polsce, dochodziło do incydentów antyżydowskich. W 1938 r. miała miejsce akcja bojkotowania sklepów prowadzonych przez Żydów. Wydaje się jednak, że stosunki między społecznością żydowską a polską były w Rymanowie stosunkowo dobre, jako że odnotowane akty antysemityzmu zdarzały się sporadycznie. W przededniu wybuchu II wojny światowej miasto zamieszkiwało już blisko 2 tysiące Żydów.

II wojna światowa i Zagłada

Wojska hitlerowskie wkroczyły do Rymanowa 9 września 1939 r. Już w pierwszych tygodniach okupacji Niemcy nakazali Żydom opuścić miasto i udać się za San, który wyznaczał granicę sowieckiej strefy okupacyjnej. Większość Żydów rymanowskich opuściła wtedy miasto, ale część z nich, po kilku miesiącach spędzonych na terytorium ZSRR, wróciła na tereny zajęte przez nazistów. W Rymanowie utworzono getto, do którego przesiedlono Żydów z okolicznych wsi, a także część żydowskich mieszkańców Krosna. Liczba zamkniętych w getcie ludzi sięgała 1 600.

Akcja „Reinhardt” – niemiecki plan zagłady Żydów w Generalnym Gubernatorstwie – dotarła do Rymanowa w lecie 1942 r. 1 sierpnia wszystkich zdrowych mężczyzn w wieku 15–35 lat wywieziono do obozu w Płaszowie. 13 sierpnia pozostałych w getcie ludzi (ok. 500–800 osób) spędzono na rynek i podzielono na trzy grupy. Ok. 100 zdolnych do pracy mężczyzn pozostawiono w mieście, gdzie jeszcze przez kilka miesięcy pracowali przy budowie ulic i dróg. Kobiety, dzieci i starców (również ok. 100 osób) wywieziono do lasu koło Barwinka i rozstrzelano. Pozostałą, najliczniejszą grupę wywieziono do obozu zagłady w Bełżcu.

II wojna światowa przyniosła całkowitą zagładę społeczności żydowskiej Rymanowa; tym samym zamknięta została cała epoka historii miasta, która trwała blisko pół tysiąca lat. unicestwieni zostali nie tylko ludzie, ale także kultura, którą tworzyli. Już po zakończeniu działań wojennych zburzony został dwór cadyka i mykwa, poważnym zniszczeniom uległa synagoga.

Ślady obecności

Dziś o obecności społeczności żydowskiej w Rymanowie przypominają przede wszystkim synagoga (róg ul. Rynek i ul. Bieleckiego) oraz cmentarz (ul. Słowackiego). II wojnę światową przetrwał też dorobek rymanowskich przywódców religijnych, których dzieła do dziś są wznawiane i czytane przez Żydów z całego świata.

Synagoga w Rymanowie wzniesiona została na przełomie XVI i XVII w. lub na początku XVII w., w stylu barokowym. W jej północno-zachodnim narożniku znajduje się niewielka, okrągła wieża, częściowo wtopiona w bryłę budynku. Wnętrze zdobią polichromie: cztery symboliczne przedstawienia zwierząt (tygrysa, orła, jelenia i lwa), widok Jerozolimy oraz inskrypcje. Polichromie wykonane zostały przez Berla Fasa między 1920 r., kiedy to przeprowadzono generalny remont budynku, a 1935 r., kiedy ich autor wyemigrował do Palestyny.

W czasie II wojny światowej Niemcy obrabowali i zamknęli synagogę, a w jej wnętrzu urządzili magazyn zagrabionego Żydom mienia. W trakcie działań wojennych w 1944 r. budynek uległ tylko niewielkim uszkodzeniom, po wojnie jednak z dachu synagogi zdjęto blachę, co przyspieszyło proces niszczenia opuszczonej budowli. W 1957 r. podjęto decyzję o wyburzeniu synagogi i rozpoczęto rozbiórkę murów sali głównej, jednakże prace rozbiórkowe zostały na szczęście wstrzymane jeszcze w tym samym roku. Mury synagogi niszczały aż do 2005 r., kiedy budynek przeszedł na własność Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, która rozpoczęła jego odbudowę.

Cmentarz żydowski w Rymanowie w czasie II wojny światowej uległ poważnej dewastacji. Dopiero w latach 80. XX w. uporządkowano otoczenie grobów cadyków i wzniesiono nad nimi nowe ohele. Grupy chasydów ponownie zaczęły przybywać na groby swych duchowych przywódców; liczba pielgrzymów zwiększa się z roku na rok.

W ciągu ostatnich lat Rymanów ponownie stał się ośrodkiem życia żydowskiego, i choć nie da się przywrócić jego przedwojennego charakteru, jednak odbudowa synagogi, a także częste wizyty chasydów sprawiają, że miasteczko to na nowo zaistniało w świadomości społeczności żydowskiej z całego świata.

Działania na rzecz ochrony dziedzictwa żydowskiego

Dzięki skutecznemu współdziałaniu Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, organizacji żydowskich z zagranicy oraz władz gminy, ocalałe zabytki kultury żydowskiej w Rymanowie znajdują się dziś w stosunkowo dobrym stanie. Pozwala to sądzić, że ślady społeczności żydowskiej przez długie jeszcze lata przypominać będą kolejnym pokoleniom o wielokulturowej przeszłości miasta.

Kiedy w 2005 r. rymanowska synagoga została przekazana Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, budynek był ruiną, a na koronie XVII wiecznych murów rosły drzewa. Fundacja, we współpracy z Congregation Menachem Zion z Nowego Jorku, od razu przystąpiła do prac remontowych: do maja 2005 r. zakończono odbudowę górnej partii murów oraz zrekonstruowano dach, wstawiono także nowe okna i drzwi. Obecnie trwają prace renowacyjne we wnętrzu budynku. Środki na remont synagogi zgromadzone zostały głównie dzięki działalności rabina Avrahama Reicha.

Dzięki Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego rymanowska synagoga znów pełni funkcję sakralną – dziś jej gospodarzami są chasydzi zrzeszeni w Congregation Menachem Zion, kongregacji uczniów Menachema Mendla. Co prawda nie ma już powrotu do czasów, kiedy mury bożnicy trzy razy dziennie wypełniał tłum wiernych, jednak regularnie odwiedzające Rymanów grupy chasydów znów mogą modlić się w domu swych przodków i duchowych przewodników. Prace restauratorskie w synagodze wciąż trwają – kiedy zostaną doprowadzone do końca, odbudowana i zabezpieczona bożnica przez długie lata służyć będzie jako dom modlitwy i miejsce refleksji.

Mamy nadzieję, że już wkrótce w Rymanowie zrealizowane zostaną kolejne działania mające przypominać mieszkańcom i odwiedzającym miasto turystom o historii Żydów, którzy przez stulecia współtworzyli krajobraz społeczny miasta, a także przyczyniali się do jego kulturowego i ekonomicznego rozwoju.

Bibliografia:

E. Bergman, J. Jagielski, *Zachowane synagogi i domy modlitwy w Polsce – Katalog*, Warszawa 1996.

P. Burchard, *Pamiętki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce*, Warszawa 1990.

J. Kinelski, *Holocaust Żydów rymanowskich*, „Gazeta Rymanowska”, 3:1992.

F. Kiryk (red.), *Rymanów. Dzieje miasta i źródło*, Rymanów 1985.

A. Potocki, *Żydzi rymanowscy*, Krosno 2000.

S. Szczęk, *Odbudowa synagogi w Rymanowie*, „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku”, 28: 1984.

Tekst: Małgorzata Bakalarz, Weronika Litwin

Redakcja: Weronika Litwin

Projekt graficzny: RZECZYOBRAZKOWE.PL

Fotografie: Łukasz Giersz, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego

Informacje i materiały edukacyjne na temat kultury żydowskiej dostępne są na stronie internetowej programu „Przywróćmy Pamięć” www.PAMIEC.FODZ.PL oraz na portalu internetowym POLIN – Dziedzictwo Polskich Żydów www.POLIN.ORG.PL

© by Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, Warszawa 2008

ISBN 978-83-61306-44-3

ISBN 978-83-61306-44-3

WWW.FODZ.PL
WWW.PAMIEC.FODZ.PL
WWW.POLIN.ORG.PL